

Հիմ յապագայց քաղցրահամբոյր խրնդրեմք սիգ ,
 Կողերք խայրեաց թէ գան ի հողմն հաստաձիգ .
 Ոչ վարդենեաց հիւսք ցօղաթուրմն յարշալոյս ,
 Բլ փուլք ըզխոր թողուն ըզհետս յիրանունա :
 Վ աստակեսցուք . — զի փոյթ քաղել ըզպըտուղ
 Վ աղիւ կամ յետ ամաց , յամով կամ կանուխ .
 Ոչ շատ իսկ յայն ի միտս յաստիս են վայելք ,
 Ի յամրագոյն թէ գոյ հովտիս վայր ուրեք :
 Կաղտնի հեշտանք քօղածածուկ ի տեսիլ ,
 Որ զսիրտ յանշուշտ յոյս խրախուսեն ըզմայլիլ .
 Հանգոյն՝ անտես ծաւալական ջինջ պեր
 Օ կենդանութեան տայ բաբախմունս ի ծոց մեր :
 Եպագայք . . . ո՛հ յուսասցուք յապագայս .
 Օ ի ապագայց եմք մեք եւ ոչ ի ներկայս ,
 Որ ոչ ընդհատ քան զմանուշակ
 Ի ձեռս անդէն յորում գըրգի
 Կորուսանէ զբոյրն անուշակ ,
 Եւ թարշամեալ անկանի :
 Եպագայք . . . գայցեն այո՛ ապագայք ,
 Ի ճըշմարիտն օ՛ն ելցեն իղձք եւ հըմայք .
 Իբր ըզնաւորդ բուռն ընդ ալիս
 Յաղջօ եւ ի խութ երկիւղալիս
 Ինդ յոյս եւ ահ ծըփեալ անբուն
 Տենչայ տենչայ ցոլից այգուն .
 Եսպասեսցուք . — կեանք՝ ամարան է գիշեր ,
 Իսկ ապագայք՝ այգն յաւիտեանց անըստուեր :

Հ . Խ . Գ

ՀԱՆԵՍՈՍՈՒԹԻՒՆ

Հնագիտութիւն :

Եթեալ մարդ մը իր բնական բե-
 բումը գօհ ընելու համար , որ ամօձին
 սահմանէն դուրս ելլել կ'ուզէ , միտքն
 ու սիրտը կը գործածէ . և այս երկուքը
 բանեցընելով՝ բնական աշխարհքին
 չորս գին որ մէյ մը դարձընելու ըլլայ ա-
 չուրները՝ կը կենայ՝ կը մտածէ տեսած-
 ներուն վրայ . կը տեսնէ մեծամեծ լեռ-
 ներ , որ իրեն ժամանակակից չեն . ջրե-
 դէն դաշտ մը կը փայլիլի առջին երկըն-
 քի գունով , զոր իր սահմանին մէջ
 Ետուած միայն կրնայ ամփոփած ըլ-
 լալ . դիմացը կ'ելլեն գետեր , որոնց ծա-

գումը չյիշեր . — իսկ անդին կը տեսնէ
 քաղաքներ , որոնք իրեն վերջին հարցը
 հետ ծնած են . կ'երթայ մէյ մը կը
 խորհրդակցի պատմութեան էջերուն
 հետ ու կը գտնէ որ ատենօք ուրիշ ան-
 ծանօթ քաղաքներ կը բարձրանային ա-
 նոնց տեղը՝ երևելի ու բազմամարդ , և
 թէ անոնց մարելու ատենը՝ յաջորդե-
 ր են այս նորերը : Ետնք ամէնը տեսնե-
 լէն ետքը՝ կը դառնայ կ'ըսէ իրեն . Եհա
 այս տեղուանքն եղան խանձարուրք իմ
 ազգիս , որ այսօրուան օրս լուր է իր
 պարծանքէն . ասոնք եղան ուրեմն իրեն
 փառացը տեղուանքը՝ ինչպէս հիմա
 թշուառութեանցը վկայն . երթանք
 փնտռենք տեսնենք իմանանք թէ ինչ
 էր իրեն զգայմունքը , ինչ իրեն գի-
 տութիւնը , ինչ մեծութիւն ունէր ,

ինչպիսի էր իրեն տերութիւնը, ինչ սովորութեամբ կը վարուէր, ինչպէս եղաւ՝ որ կամաց կամաց փոխուեցաւ ու ինկաւ. պատմութիւնը ինչ որ կը պատմէ ինձի՝ սիրտս գոհ չընէր. երթամ տեսնեմ իմ նախնիքս։ Օայս կ'ըսէ ու կ'երթայ ուր որ հետք մը կը տեսնուի հին շինութեանց, և ուշի ուշով մտիկ կ'ընէ թէ ինչ կը խօսին այն աւերակները՝ ինչ պատասխան կու տան իրեն. կը քալէ անդին՝ յիշատակարանները կ'երգունցընէ. կը վազէ փոշեկոյ դարաններ ու ձեռք չմտիկցած ձեռագիրները կը յոգնեցընէ. և ասանկով պատմութիւնը խօսուն քարերուն, ու խօսուն քարերն ալ պատմութեան կը ծառայեցընէ։ — Իայց եթէ հայրենասիրութիւնն ալ չմղէր զինքը, իր անձնասիրութիւնը ձայն կը հանէր կը զարթուցանէր՝ որ եթէ իր նախնիքը չուզէնայ փնտուել, թող նախնի մարդկութիւնը երթայ քննէ, որով աւելի տեղեկութիւն, աւելի գիտութիւն մը առնէ իր վրան, և այն աստուածաստեղծ բնութեան վսեմութեանը վրայ ունեցած գաղափարն ընդարձակէ։

Ինչ կ'ըսես ուրեմն, սիրելի ընթերցող. զգայուն սիրտը զինքը ճանչնալէն ետքը՝ ազատ համարձակ ինքնիրեն չը դիմեր հնագիտութեան. առաջին հայրին չէ, որ իր դիմացը կ'անցնի՝ զինքը ի նախնիս իւր նկատելու. հնագիտութիւնը երկրորդ զինքը գիտնալ մը ըսել է. որովհետեւ հազարաւոր տարիներէ առաջ երեւցող մարդկութեան մասն ենք իւրաքանչիւրնիս ալ. այո, հնագիտութիւնը սրտի հետ ստեղծուած զգացմունք մըն է։ Սրտերնիս իրենամէն մէկ թելերը ստեղծեց բոլոր տիեզերաց հաստիւր, այն՝ որուն իւրաքանչիւր գործքը մէյմէկ կատարելութիւն են. և այս զգացմունքը աստուածային մատը պարգեւելէն ետքը մեզի՝ այո գեղեցիկ է ուրեմն, և օգտակար է հնագիտութիւնը, ինչպէս գեղեցիկ է աստղը աստղութեանը մէջ, ինչպէս օգտակար է անձրեւի հաւը երկրիս ծարաւոյն մէջ։ Իայց կարծես թէ մէկ չէ հնագիտու-

թիւնը, կամ թէ ըսեմ՝ սրտին շատ մասերուն մէջ ինքն ալ մէյմէկ զգացմունք կ'ըլլայ. այնչափ ահա ընդարձակած է սրտին վրայ, որով նոյնչափ ալ մեծ է գաղափարը մտաց մէջ. վասն զի անունն ալ կը ցուցընէ թէ ինքն ու իրեն ընդարձակութիւնը՝ բոլորովին սրտին հետ կապուած է. որչափ որ կ'երթաս, ինքն ալ նոյնչափ կը կտրէ։ Ուրեմն քանի կերպարանք որ առնէ հնագիտութիւնը, այնչափ ալ գեղեցկութիւն ու օգտակարութիւն ունի։ — Թէ որ հնագիտութեան սէրն ունիս սրտիդ մէջ, կամ մանաւանդ թէ ըսեմ՝ այն պատրաստ յօժարութեան հաւանքն էս, ինքը քեզի վկայէ թէ ինչպէս գեղեցիկ է այն լուցկիքը, որ զգացմունք կամ իրեն մէկ մասն է. անոր համար մենք ալ թողունք իւրաքանչիւրին՝ որ ինքը անձին փորձովը այս գեղեցկութիւնը զգայ, և տեսնէք թէ մարդուս ինչ զգացմանցը աշխատութեան թւակից կ'ըլլայ ու արդիւնաւոր կ'ելլէ անոնցմէ։

Արօնքը, որ ամէն տեղ իր զօրաւոր ու աստուածային ձայնը կը հասցընէ, զհնագիտութիւնը երբեմն իրեն օգնական կ'առնէ, որ իր հազարամեայ ծածկուած փառքերը թանձր հողերէ զատելով՝ ցուցընէ մեզի այն մեծ ազդեցութիւնը, որ կը ներգործէր բոլոր աշխարհքիս վրայ։ Իհ, տխրութեան ու խնդութեան միանգամայն յիշատակ, հնագիտութիւնը չէ որ ձեռքը ջահ առած հռովմայ պէս մայրաքաղաքի մը տակ՝ արևուն լոյսէն զրկուած ուրիշ քաղաք մը կը մտնէ, ճշմարիտն իստուծոյ պաշտօնէից բնակարանն ու հետքը՝ այնպիսի խաւարին ու արիւն ոռոգ բանտի մէջ փնտուելու, և ձեռքերնէս բռնած կ'առնէ կը տանի զմեզ այն գետնադամբանները, ու պատկառանք մատնանիլ կը ցուցընէ մեզի՝ մթոյ մէջ ցոլացած լուսոյ փայլակները։ Արօնից տեսարաններուն չկրնար վարժիլ աչուրնիս. ամէն մէկ նահատակի տանջանարանները մէյմէկ նոր զգացմունք կու տան մեզի՝ անոնց վրայ նկատելով իրենց արքայութեան գինը։

Հնազիտութիւնը ուրեմն կը բորբոքէ զմեզ մեր Մատուծոյն սիրովը : — Բայց դառնանք Հիմա տեսնենք աւերակներու , քարերու ուսման մէջ մաշած Հնազիտութիւնը . երթանք մօտենանք մէյմը իրեն , ու հարցնենք թէ ինչ էր այսչափ ատենուան մէջ սորվածը : Ինձի նոր ծանօթութեանց և ուղղութեան ուսուցիչ առի , կ'ըսէ , այս աւերակները . նայեցայ մէյ մը սա շէնքերուն , մտածեցի որ անթիւ տարիներով ինձմէ առաջ կանգնուած են , այն ատեն՝ երբոր մարդկութիւնը դեռ նոր ելեր էր Արարչին ձեռքէն . այն ազգը՝ զբնութիւնը միայն ունէր իրեն դիմաց օրինակ , և այդ գեղեցկութիւնը ինքն իրեն զգալով՝ նշանն ալ թողուցեր է աշխարհքիս : Բայց ինչ պիտի ըլլան այդ տեսած քարերս , որ պատմութիւնն ալ ինձի կը ցուցնէ թէ այս երկրիս բնիկ չէին . ուրեմն ծանօթ էին ծովուն վտանգներուն , և ուրիշ ազգաց հետ վերաբերութիւն ու վաճառակցութիւն ունէին . այսչափ հեռաւոր աշխարհքներ կտրելու անցնելու համար , որչափ ատեն նախ պատերազմեր են ծովուն հետ՝ մինչև որ յաղթեն : Այսպիսի բաներ պատմեցին ինձի այդ մամուռ քարերը . շատ անգամ զիս իրենց ժամանակէն ու պատմութեան սահմանէն վեր եղած ատեններու մէջ մտուցին : Տեսայ յիշատակարաններ ալ , նայեցայ թէ ինչ կ'ըսեն վրանին փորուած դրերը . այն ատենուան թագաւորներն ալ ժողովրդեան օգտին կ'աշխատէին , որ ահա բոլոր երկրին ապահովութեանն ու արգասաւորութեանը համար՝ քսան երսուն տարուան մէջ բնութեան ձեւացած լճերէն աւելի մեծ լիճ մը կը ստեղծեն . անդին կը տեսնեմ ծեր քարեր , որ Այդ տեսած երկրիդ առաջին թագաւորներուն ժամանակէն ենք կ'ըսեն , ու արքունական ճամբան կը ցուցնենք : Այն ատեն նստայ երկար քննեցի՝ թէ այս իմ հայրենի ազգս այսչափ հին է ու այսչափ բազմաթիւ դաւեր տւեց , օր օրուան վրայ ալ ծլելով ազդեցելով հովերուն փչելուն դէմ . ինչ

պիսի արդեօք խելացի կառավարութիւն ունէր , ինչպէս ժամանակին պարագայիցը յարմար կը շարժէր . ետքէն մտածեցի ալ ինքնիրենս թէ ինչպէս իրեն աշունն ալ վերջապէս հասեր՝ թողմեր ու թառամեր է . ուրեմն գորնան ցօղը դադրեր է վրան իջնալու : Մտաւսիկ ասով իմացայ և հիմա պիտի իմացնեմ ամենուն , թէ մեր նախնիքը այս լեռներուն , այս հովիտներուն , մէկ խօսքով սոյն աշխարհքին դրիցը մէջ , այս առաջնորդն ունենալով իրենց՝ իմաստնացան , զօրացան ու գրեթէ հաւասար չունէին . բայց ետքը սա մոլար ճամբուն զարնելով՝ կործանեցան իրենք ալ , իրենց ձեռացը հրաշալիքներն ալ . իրենք իրենցմով սկսան ու ըրին , մենք ահա իրենց պատմութեան աւանդն ունինք ձեռքերնիս՝ ուղիղ երթալով իրենց փառացը հասնելու : — Ըրսէնք հիմա ուրեմն , որ Հնազիտութիւնը սրտերնուս մէջ կ'ուռնացնէ զհայրենասիրութիւնն ալ : Գեղեցիկ զուգակցութիւն , որ Հնազիտութիւնը հայրենասիրութեան կը ծնանի , հայրենասիրութիւնն ալ Հնազիտութեան կը սնանի . երբոր ճանչնաս մէյ մը այդ քու նախնեացդ գիտութիւնը , երբ տեսած հրաշակերտ շէնքերուդ վրայ զարմանաս , երբոր անցընես մէյ մը մտքէդ՝ թէ ասոնք ինձի կեանք տուողներուն բնակութիւնն եղած են , ասոնք իրենց մտածութեանցն ու հանձարոյն արգասիքն են , ինչ կ'ըսես . կարելի է որ չբաբախէ ուժով մը սիրտդ , չհառաչես մէյ մը այն աւերակներուն վրայ , Ո՛ր են իմ հարքս չաղաղակէս . — ո՛հ , հարբդ՝ ի քեզ պիտի կենդանանան , իրենց ժամանակն անցեր է :

Այսչափ օգտակարութիւններ միայն չեն , որ կապուած են Հնազիտութեան հետ . բայց այն՝ որ կրօնքը , ուղղութիւնը , գիտութիւններն ու հայրենասիրութիւնը կը զարթուցանէ , անկէց աւելի օգտակար , անկէց աւելի վսեմ զգացմունք չկրնար գտնուիլ :

(ԿԸ ՀԱՐՈՒՆԵԱԳՈՒԻ)